

A FORDITÓ BEVEZETÉSE.

Szokás, és a mennyiben a philosophiáról közöttünk is van komolyan szó, nálunk is kezd divatba jöni, Kant kicsinylése, nem csak azért, mivel a philosophiai speculatio a tudományos foglalkozás hiréből meglehetősen kiesett s az empiria felületen fekvő adatainak legtöbbször gépies gyűjtése terjeszkedik, egykor dicsőséges, királyi székében; hanem azért is, mivel Kant világnézetének hatalmas conceptiója mind inkább a múlté lesz, a népszerű ismeretek mind jobban háttérbe szorítják az egységes tudományos fölfogást s a specialisták taposó-malomban járó elméje már megértésére is alig alkalmas egy tisztán a gondolatok és eszmék magaslatán szárnyaló szellemnek. Aztán, az egyes tudomány-ágak orjási mértékben fölhalmozódott ismereti adatai, nem csak tömegükkel imponálnak — s az emberek legnagyobb része szeret magának imponáltatni — hanem sok tekintetben más világitást is nyertek kerek egy száz esztendő alatt s a felületes ítéllethez szokott elme egy-egy részletről fölöttebb gyorsan szeretvén általános, rendesen elhamarkodott, következtetéseit megvonni: sokan igen tetszelegnek maguknak abban az önátlatásban, hogy Kant egy pár adata megczáfolásával, magát az egész Kantot megczáfolák. Kedveli is az emberek legnagyobb része a bizonyosság kényelmes párnáján való nyujtozkodást s mintsem, hogy maga komoly és hosszas gondolkodás útján meggyőződést szerezzen magának a dolgok valódi állása felől; hogysen maga törje fejét a megismerés tényezőinek, föltételeinek és határainak, avagy az elhatározás és cselekvés vezérlő elvének szövevényes problémáin, inkább készen és készséggel fogadja a portékájukat főhangon kínáló bölcssek bölcseségét, a mely vagy arra utálja őt, hogy az isteni megvilágosultság kijelentéseit bírálat nélkül tegye magáévá s a mindennapi élet használatára épen elégséges dogmákkal érje be; vagy pedig arra, hogy a gyakorlati életben oly kiválóan hasznosnak bizonyult eszközöket: a mérleget, a mikroszkopiumot, a retortát és vegyi kémszereket, a motort és villamáramot alkalmazza és csak is ezeket alkalmazza az emberi lét megösmerésére is s a hova ezek a kézzel fogható tényezők, sem erejükkel, sem világosságukkal, el nem érnek, azt a kört decretálja, velök, non

ens-nek, vagy éppen nonszensznek s várja be nyugodtan, hogy, miután organicus productumokat, legkivált excrementumokat, tudnak már sütni és főzni, majd csak boncsoló asztalukra fogják teríteni a megismerés titkos szövevényeit, az érzelmek szárnyalásait, az elhatározás indító erőit s, a HO_2 egy kis variatiojával, formulába foglalják a népek és nemzetek alakulatait, szokásaik és erkölceik tényezőit is.

Igy esett, aztán, hogy Kant mind jobban kiesett egykor csodálatos terjedelmű világ-uralmából s hogy nem csak azok járultak készséges meglelégedéssel elfeledtetéséhez, a kiknek oly részvétlen hidegvérrel leplezgette le isteni megvilágosultság kijelentéseiképen árult üres szólamaikat, megannyi sérthetetlen szentségnek hirdetett dogmaikat; hanem azok is — és, talán, még nagyobb igyekezettel — a kik az ember által, vagy éppen csak általuk, megszerezhető, positiv ismereti adatokon tulfekvőket non ens-nek, vagy nonszensznek, éppen Kant elméletének egy kis tulhajtásával, nyilvánították s nem merve, vagy nem birva a Kant mélységeig hatolni és magasságaig emelkedni, a tudományt a saját maguk positiv ismeretének prokrustes ágyába fektették, lenyirvaszabva és semmisnek, vagy éppen semminek, nevezve egy-egy nagy mindama kísérleteit, a melyeknek útján a korlátozott és részleges emberi megismerést egy összefüggő egészbé próbálta összefoglalni, sőt magát a megismerés illető tárgyát is, melyre saját megismerési módjuk formáit erőszakolván, minden tőlük telhetőt elkövettek, hogy igazi lényegéből kivetköztessék.

Pedig, ha azokat, kik rendszerüket a való megismerésnek s magukat positivistáknak nevezték el, tanuk destructiv részében, egy perczre, ellenmondás nélkül követjük, elérkezve a constructiv részhez, ugyancsak sovány torsoval vagyunk kénytelenek meglelégedni, mind a mi a valóságnak historiai szempontból való fölfogásukat illeti, a maga jelszavaival a thologiai, metaphysikai és positiv megismerési fokozatokról, mind, pedig, ott, a midőn második világmentő conceptiojukként a tudományok osztályozását és sorozatba vételét mutatják föl a matematika, a csillagászat, a természettan, vegytan, élettan és mathologia rendjén. De, ám, fogadjuk el, bár, ez önkényes jellemzést és osztályozást, vajon, ha positiv tétélekként, philosophiai igazságokként kell e parancszavakat vennünk, nem jogosult-e kívánságunk, hogy az új evangelium üzeneteinek igazolását is hallani akarjuk? Irjuk, hát, alá, hogy a positiv tudomány nem áll egyébből, mint a megfigyelés útján fölfogott jelenségek összefüggésének megállapításából, ha kell és lehet kísérletek előidézésével, a környező és megelőző feltételek kitüntetésével. Higyjük, hát, hogy, a mily mértékben valamely kérdés alkalmas a kísérletezésre, abban a mértékben válik

ki a metaphysika képzelt, és lép be a positiv megismerés egyedül tudományos birodalmába. És fogadjuk el, hogy mindaz, a mi a kísérlet útján való igazolás próbáját ki nem állja, föltétlenül kizárandó a positiv tudomány köréből. De, hát, vajon, e kirekesztés által be van-e bizonyítva az u. n. positiv tudomány igaz volta? Vajon, hogy a megfigyelésről, kísérletről, ezek útján nyert megismerésről, ily positiv bizonyossággal beszélhessünk, nem vagyunk-e a philosophia körében kötelezve ezeknek tényezőiről, feltételeiről, bizonyítékairól számot adni? Vajon, ha a kirekesztés után megtartott jelenségek, környező és megelőző feltételek a positiv tudománynak rendeltére olyan szépen sorakoznak, nem követelheti-e tőlünk minden hinni akaró méltán, hogy igazoljuk is ezt a distinctionkat, hogy kifejtsük e „jelenségek“ megkülönböztetésének alapját s ha az azon tulfekvköket tudjuk is, strucz-madár módjára, ignorálni, legalább, hogy a jelenségekre vonatkozó megfigyelést, tényezőinek, föltételeinek, határainak alapjául szolgáló törvényeket, okadatolva tudjuk megállapítani, valamint azt, hogy honnan származik az a jogunk, melynél fogva positiv tudásnak nevezzük kísérletünk megállapított eredményeit?

Egyszóval, ha, mint teszik, a megismerés lényegére, tényezőire, föltételeire és határaitra nézve ily positiv döntő ítéletet követelnek maguknak, honnan a következetlenség, hogy minden lényegre vonatkozó megismerést elutasítanak a positiv tudás köréből és a metaphysikai, meg theologiai képzelgések sorába újík, mégis, azonban, ennek az egynek lényeges ösmeretével dicsekednek; és ismét, ha csupán a kísérletezésre alkalmas tárgy tartozik a positiv tudomány birodalmába, hogyan fogadható el az ellenmondás, hogy a kísérletételt ugyancsak nem, és épen szerintük sem, tűrő lényeges megösmerés magára a megösmerésre nézve positiv bizonyosságú?

De mindez még hagyján, mert, hát, ugyan kinek, micsoda kódös metaphysikusnak juthatna eszébe kétségbe vonnia érzékleteink bizonyos, megfigyeléseink megbízható voltát s nem sokkal kényelmesebb-e, a nagy közönség osztatlan helyeslésére nem számíthat-e, ha positiv tudománynak nevezzük el mindazt, a mit nehány, vagy valamennyi, kísérlet igazol s minden egyebet kizárunk a tudomány nevezete alól, mikor, így, mindazokat a positiv tudomány lovagjaivá ütöttük, a kik érzéklni, megfigyelni és kísérletezni tudnak s felhőkön lovagló képzelgökké azokat a keveseket, a kik ilyen kézzel fogható dolgok körül is subtilis szörszálhasogatásokkal akarnák a drága időt, minden haszon nélkül, vesztegetni. Hanem, a mi e positiv tudomány positiv voltára nézve még gyanusabb, az a gyökérig ható ellenmondás, hogy a midőn az illetők ez épen nem megalapított s még kevésbbé bebizonyított

csodatevő megösmerési elméletöket a jelenségek bizonyos csoportjaira alkalmazni akarják, csakhamar kénytelenek tapasztalni, hogy az ágyat mégis egy kissé igen is rövidre szabták, még a maguk számára is, és így, ha, mint igazi tudományos kutatók, magyarázni is próbálnak, minden lépten-nyomon folyamodniok kell ama természetfölötti okokhoz, egyéni és önkényes képzelményekhez, az antropomorphismus hasonlataihoz, titkos erőkhöz és csodákhoz, melyeket a gyermekes theologiai világnézet segédszereiként kigonyolának; meg amaz elvont, rejtett scholasticus entitásokhoz, reaitásoknak vett abstractiokhoz és a priori fajta természetmagyarázatokhoz, melyeket az üres metaphysikai világnézet önkényes találmányaiként pellengérezének.

Mert, hát, ugyan, egyebet tesznek-e, a midőn az alaptudomány, a matematika, bár csekély számu, de mind bizonyítatlan axiomákból indul ki, az érzékek által meg nem figyelhető s kísérletek alá annál kevésbbé vonható űr és idő fogalmaival manipulál s olyan tisztán képzeleti tényezőkkel számít, minő egy pont, vonal, lap, miket nem, hogy készen találhatnánk a valóságban, nem csak esoda-finomságú műszereinkkel elő nem állíthatunk, de még saját képzetükkel is egész merejében ellenmondásban áll előállítatóságuk? És, hát, a midőn a csillagászat, a természettan, a vegytan körében mind az előállítás, mind a terjedtség végetlenségének, egyszerre a nagyság és kicsinyiség korlátalanságának és meghatározottságának megfoghatatlan fogalmát akarják empiriájukkal megfoghatóvá tenni; az érzéki fölfogás, megfigyelés és kísérletezés korlátaihoz kötött űr- és idő-részleteket az e fölfogás, megfigyelés és kísérletezés körén kívül eső végetlenség határtalan határai közé helyezik; a midőn materiáról és erőkről, vagy, hozzávetőleg, egyetlen erőről; nagysággal nem, de terjedtséggel bíró atomokról, ezekben benrejlő természetes sajátságokról, vegyi rokonságokról s olyan physikai körülményekről beszélnek, a melyek, annak idején, valamikor réges-régen, az omne vivum ex ovo tétel megczáfolásával, anorganicus valókból organicusokat, sőt hyperorganicusokat állíthattak elő: vajon nem qualitas occulták, nem hypostasissá vált abstractiok és metaphysikai entitások csodaszereit használják-e annak a positiv tudománynak körében, a mely minden egyebet tagad, a mi érzékileg föl nem fogható, empiriéc meg nem figyelhető és kísérlet alá nem vonható? Sőt, még ennél is tovább mennek, képzeletünket, fölfogásunkat ennél is nehezebb mesterségek végrehajtására kényszerítik, a midőn csak is érzékeink tanuságtételeinek szabad hitelt adunk, mégis, azonban, az ezek szerint egymástól ég-föld különbözőknek tetsző jelenségek egész hosszú sorát mind ugyanarra az egyetlen alapra, a mozgásra, vezetik vissza — a melyet, melleleg legyen mondva, tisztán empiricus megismerési elméletökkel, ismét nem bírnak meghatározni.

És, hát még, ha emez — és szerintük kizárttan csak is emez — alapokon nyugvó másik két tudományukra: a biológiára és sociológiára térünk át. Már mindjárt maga, a tudományok általuk dogmaként megállapított egymásutánja, mely szerint a logika (t. i. az ő logikájuk) nem ösmer sociológiát biologia nélkül, biológiát chemia, chemiát physika, physikát astronomia és astronomiát matematika nélkül, sem, ezeken kívül, más tudományokat, olyan egy, a megfigyelésen és kísérletezésen kívül álló, hypothesis, ha tetszik, az ő terminológiájok szerint: metaphysikai hypothesis, a mely legalább is rászorul a bizonyításra. De, hát, mikor még arra is rá akarják képzelmünket és fölfogásunkat beszélni, hogy elhigyjük nekik, hogy tisztán-csupán a matematika, astronomia, physika és chemia által nyújtott positiv tanokkal megmagyarázták és megmagyarázhatták az életnek, ennek az előbbiektől teljes-tökéletesen eltérő alakulatnak, bár csak minden jelenségeit, ezek összefüggésének, a környező és megelőző feltételeknek bár csak egymásmellettségeit és egymásutániságait is — nem a theologiai és metaphysikai világ-nézet u. n. boszorkány-mesterségéhez folyamodnak-e, és pedig azután, hogy ezt a bélyeget immár rájuk süttötték. És, ha az élet minden más jelenségeinek általuk nyújtott positiv ösmeretét készpénzként fogadjuk is el s e jelenségek sorának csak vége táján kezdjük is: ugyan, a matematika, astronomia, physika és chemia melyik positiv bizonyosságú tétele magyarázza meg azt a természetes jelenséget, hogy amaz egyetlen természeti létforrásból, vagy akár csak magyarázati elvből: a mozgásból, származott hatásokat valamennyi érzékünk más és más fölfogás képében állítja tudatunk elé; ha a kérdés ama még benebb fekvő ágát nem bojgatjuk is, hogy micsoda connexiójuk van a fény, meg színek, a meleg, meg hangok, a szag, meg villamossági jelenségek képzeteinek a physikai mozgásokkal?

A physikai tényezők erő-mérkőzésének elmélete is igen tetszetős egy tan, kivált a közönséges színvonalon álló egyének általános jelenségeire alkalmazva. Valamely más, rejtett, minőségekkel is kell, ugyan, ezeknek az erőknek fölruházva lenniök, mint a melyek összemérkőzéseik rendjén az anorganicus világ egészen más forma jelenségeit idézik elő, mivel ugyanazok a tényezők (erők) megegyező miveleteik (összemérkőzés) útján csakis ugyanazokat az eredményeket (jelenségek) idézhetik elő, azt azonban még a positiv tudomány sem meri állítani, hogy a physikai meg a psychikai jelenségek között különbség fön ne forogna; ha, tehát, mégis a különböző jelenségeket ugyanazoknak a tényezőknek ugyanazokra a miveleteire vezetni vissza, valamelyik tényező-csoportban oly titkosan lappangó ösmeretlen tulajdonságokat kell hallgatva föltételeznie, a melyek e jelenségekben nyilatkozó különbözőség elég-

séges okául szolgálhassanak, s a melyeket nem lehet az által elűzni-vétni, hogy hyperorganicusoknak nevezzük el. De, ha elnézzük is a positiv tudomány következetességének ezt a kis bizczenését, akkor is fönmaradnak magok ez erők, mint metaphysikai entitasok, a melyek, mint megismerhetetlen s mégis ösmertként szerepeltetett tényezők, épen azt a lényegét alkotják, a mely a positiv tudomány tanítása szerint ismét megösmertgetetlen, s mégis — a naturalismus consequentiája kedveért — annyira ösmertesnek van föltüntetve, hogy a positiv tudomány azt is tudja róla, hogy lényegében egy és ugyanaz az organismus életjelenségeinek ama tényezőivel, a melyek lényegökben ismét egyek és ugyanazok a physikai világ jelenségeinek tényezőivel és így e három fokozaton nyilatkozó jelenségek: a hyperorganicus, organicus és anorganicus lét lényege, az elmélet szerint megismerhetetlen, de a gyakorlati alkalmazásnál elannyira ismeretes, hogy a positiv tudomány kimondhatja róluk az egylényegűséget.

Következnek, aztán, az ismerhetetlen, de mégis más ismerhetetlen lényeggel egy-ugyanannak ösmert, lényeg ama habitusai, melyek, mint újabb realitásoknak vett abstractiok, arra vannak a positiv tudomány körében hivatva, hogy a névadás egyszerű, természetes mivelete útján, magyarázatát szolgáltatassák a psychikai lét mindama szövevényes és legszövevényesebb müveleteinek, a melyek a gondolkodás és megismerés, az érzetek, aesthetikai és vallásos érzelmek, a phantasia és indulatok, az elhatározások és tettek oly sokszerű tényeiben állanak előttünk. Ha egy mindennapi ember mindennapi elméje az érzéklés physikai lefolyásának rendjén sik-képben föltüntetett tárgyakat három dimensioju terjedtségnek tanul fölfogni, épen úgy a habitus eredménye, mint, ha egy Newton a gravitatio gondolatát alkotja meg szellemében s más tényező ott nem szerepelhet — a positiv tudomány a priori okoskodása szerint — mint a physikai világ physikai hatásait, a négy előző tudományszak: a matematika, astronomia, physika és chemia positiv tantételei értelmében elfogadó physikai emberi test physikai törvények szerint összemérekező physikai erőinek csodálatos módon (bizonynyal maguktól) előállott habitusai. Épen ily naturalisticus módon érti, vagyis állítja, hogy érti és követeli tőlünk, hogy értsük vele, a psychológiának, az ő biológiájába s illetőleg sociológiájába sülyesztett, mindama problemáit, melyek a közönséges színvonalon álló embereknek, meg a világtörténelem csodakép kimagasló szellemeinek, az érzelem és részvét, a természet-leigázás, a művészetek és vallás-alapítás, a honszerzés és honmentés s az általános emberszeretet hőseinek és martyrjainak habitusaiban állanak előttünk.

És, ha az eddigi létformákon át, a már érintett metaphysikai entitások mellett, mint az u. n. positiv tudomány közkeletű fogalmai, bővségesen fordulnak elő az evolutio, az egymeműek összeverődése, majd elkülönülése és ismét csoportosulása, isten tudja, micsoda titkos hatalomszavak parancsára; ha elég bőven látjuk szerepeltetve az olyan scholasticus realékat, minők az erő megmaradása, erők átváltozás, egymás aequivalenseiben való nyilvánulása, meg integralás, desintegralás és alkalmazkodás — itt, a biologia, meg sociologia mezején, sem hiányoznak az elvont okok és rejtett minőségek csodaszzerű tényezői, midőn, ezek mellett, a társadalom hasznossági egyensúlyozódásai rendjén egyszerre csak az eszményeket látjuk társas erők képében szerepelni, hallunk az egotismus teljes önmegsemmisítéséről az altruismus formájában s megtanuljuk, hogy az eudaimonismus legmagasabb fokozata az, a melyen magunkat teljesen a mások szolgálatára áldozzuk — s mindezt, a tudományok ama sorozatának rendjében, a melyet, mint a positiv tudomány második nagy eszméjét, ismételve idézünk s a mely szerint egyik következő tudományban sem szerepelhet más tényező és tétel, csak, a mit a megelőző tudományok immár megállapítanak.

E megelőző tudományok rendjén, jól megjegyezzük, a cél fogalmának egyáltalán semmi helye és szerepe és így az emberi egyed, avagy társaság dynamikája körében sem fordulhat elő ez az üres, jelentés nélkül való képzelmény. Mind hiában is fordulna, mert, hiszen, a sociológiát a biologia szabja meg, ezt pedig az előző chemia, physika, astronomia és matematika s miután itt a positiv tudomány semmi nyomát a célnak nem találja, a két consequens tudományszakba nincs honnan átvinnie, mit, ha mégis megtenne, az ex principio elkárhoztatott metaphysikai speculatio ugyancsak nagy szabadságát venné igénybe. Mégis, azonban, midőn a mester az egész emberiséget egyetlen egyénnek tekintve, ennek a consensus, a harmonia segélyével történő fejlődését rajzolja s az ő sociológiájától várja, hogy e consensus és harmonia hiányait kipotolja és helyre üsse; s mikor a különböző irányokban még tovább menő követők az eszményeket, az altruismust, a mások szolgálatát tüntetik föl e fejlődés tényezőiül: többé-kevésbé világosan és homályosan nem épen a cél fogalmát csempészik-e be a positiv tudomány körébe? Mert, mi az eszmény, ha nem épen a gondolatban megfogamzott cél képe, melynek az elérésére, vagy megközelítésére magunkat elhatározzuk s e végett, a belátásunk szerint alkalmas eszközöket megszerezünk és alkalmazzuk. Ámde, ha mindjárt a valóságból merítettük is lesz e cél képét: a mi elhatározásunkra, az eszközök megszerzésére és az eszmény elérésére, vagy megközelítésére nézve még sem valóság,

hanem csak általunk majdan megvalósítandó az s így az előző positiv tudományok hogyan szolgáltathatták volna tisztán idealis elemeit? Hát, még, ha az emberiség valódi herosainak eszményeit tekintjük, a kiknek rendelkezésére még valósági előképek sem állottak eszményeik czéltevő megalkotásánál, hanem tisztán belkörü phantasiájuk, vagy éppen teremtő phantasiájuk erőforrásaival valának útvalva: hogyan fogja a positivizmus ezeket az erőforrásokat a chemiából, physikából, astronomiából és mathematicából kimutatni és, még inkább, deriválni?! Sőt, egyáltalán, mi értelme van az eszményi czéltevésre és az elérésére szolgáló eszközök előállítására vonatkozó elhatározásnak, mikor a positiv tudomány szerint az elhatározást is tisztán a mechanikai erők dynamikája szabja, határozza és irányozza s így, ha tudna is az egyén, avagy a nagy egyén: a társaság, magának czélt tenni, e saját célja elérésére magát el nem határozhatná, hanem várnia kellene, míg az örökön megmaradó erők evolutioja rendén, a kellő aequivalensekben történő átváltozások, megfelelő integralás és desintegralás útján, elő fognak azt a contactust állítani, melynek harmoniája a gondolatban kiformált czél megvalósulását önmagától előidézné.

Fölösleges volna az altruizmus és általános szolgálattétel eszményies, de éppen a positiv tudomány körében minden alap nélkül a levegőben libegő phantasticus fogalmainak ugyane módon való részletezését keresztül vinnünk; fölösleges, az eddigi próbák után, tüzetesen okadatolnunk, hogy milyen hiú és tulmerész egy vállalat, midőn a positiv tudomány a társadalom és institutioi, az egyház, a művészetek és az erkölcsiesség, a tudományok és igazság gazdagon termő életteljes fűt és fenséges gyümölcseiket a négy alaptudomány sovány és száraz tételeiből próbálja kimagyarázni; s így fölösleges rámutatnunk azokra az orjási távolságokra és hézagokra, melyek az u. n. positiv tudomány megösmerési elmélete, meg négy alaptudománya tantételei és aztán e biológiai és sociológiai ábrándképek inconsequentiai között tátonganak.

Elég legyen itt, e kissé hosszúra nyult, de nem fölösleges, bevezető fejtegetések következtetésépen annyit kivonnunk, hogy a mai közkeletű s magát positivnak nevező tudomány sem, a mi illeti általában megösmerési elméletét, sem, a mit ebből a természet és ember megösmerésére alkalmaz, egyáltalán nem tisztá az általa gunyosan elítélt metaphysikai, az az nem az érzéki tapasztalat köréből megfigyelés és kísérletezés útján merített, elemektől, hanem minden részlete át meg át van oly speculativ fogalmakkal és tételekkel szöve-fonva, a melyeket ex principio útasít el magától s a melyektől tisztának és mentnek hirdetvén magát, éppen ezen az alapon követeli a valódi, a positiv tudomány nevét egyedül a maga számára, az egész emberiségre nézve meg-

haladott álláspontnak nevezvén minden philosophiai speculatiót és metaphysikát, melyek, szerinte, a tudomány módjai sorából örökre és visszahozhatatlanul kitörültek a lét kényszerűsége által.

De rá kelle mutatni amaz alapok ingatag és roskadozó voltára, a melyeken az elevenek és holtak fölött biráskodásra vállalkozó positiv tudomány áll, bizonyosságot követelvén, gyökerig ható bizonyítás nélkül, a maga u. n. positiv tantételei számára és halottnak decretalván az emberiség nagy szelleminek olyan productumait, a melyek már csak lételükkel is positivabb megfigyelést és kísérletezést, jelenségeikkel is a környező, megelőző föltételek egymásutániságának és egymásmellettiségének jobb összefüggésbe hozatalát méltán követelhetik, s azok sorában egy olyan herost, a ki mindenek fölött annak részéről nagyobb méltánylást érdemel vala, a ki szemmel láthatólag teljes-tökéletesen az ő Ding an sich-elméletének köszöni a maga egész világrendítő s ugyancsak a priori¹⁾ úton megalkotott conceptióját, a megismerés historiai fejlődési fokozatairól, melyeknek tetőzője, természetesen, az ő positiv philosophiájának cursusa. És különösen akkor kelle rámutatni erre, a midőn Kant egyik oly művének magyar nyelven való bemutatására vállalkozám, a mely magát, czíme és tartalma által, mint metaphysikát ajánlja — bár a philosophiai rendszer csak egyik tanága körében.

Nem lehet e helyen föladatom Kant megösmerési elméletének tüzetes ismertetése, de nem is szorult erre „Az erköles metaphysikájának megalapítása“, Kant ez egyik valódi műdarabja, melyről épen nem nagyítva mondja Fischer Kuno: „A mű a bíráló philosophus teljes erejének alkotása, határozottságra és tiszta világosságra nézve méltó párja „A természettudomány metaphysikai alapvonalai“-nak, az oktató előadás valódi műremeke, melynek értékét még fokozza az erkölesi méltóság hatalmas és érett kifejezése, ez erkölesi méltóság lévén Kant tanának ritka erejű és páratlan jellemvonása.“²⁾

Csak épen jelzem, tehát, hogy Kant megösmerési elmélete, A tiszta okosság bírálata, a dolgok lényegét (Das Ding an sich) megösmerhetetlennek s csak is a jelenségek általános és szükségképi megismerését mutatá ki lehetőnek, a mit a jelenségek metaphysikájának kell nyújtania; s miután a jelenségek vagy a testek mozgásaiból, vagy az emberek cselekvéseiből állanak: két metaphysika megalkotása szükséges, egyik a természettudományó, másik az emberi cselekvéseké, más szóval az erkölesé. Am, hogy ez a megkülönböztetés alaposan legyen megtehető, előbb bíráló

¹⁾ Mondják, ha igaz, hogy Comte Kant egész tanát csak referadák útján ösmerte. Lásd: Dr. J. E. Erdmann „Grundriss der Geschichte der Philosophie“, 2-te Auflage, II. B. 709.

²⁾ Kuno Fischer: „Geschichte der neuern Philosophie“, 2-te Auflage, IV. B. 83.

vizsgálatot kell végrehajtani, ha csakugyan különbözik-e a természeti az erkölésitől, ha más törvényeket követ-e a természet, mint az erkölcs? Kérdés, tehát, van-e törvény által megszabott erkölcs s ha van: van-e az embernek arra való ereje, hogy megvalósítsa is? Az erkölcsiségre és az ember erkölcsiségére vonatkozó e két kérdést fejtí meg Kant két nagyszabású munkájában, az erkölcs fölvét kifejítő „Grundlegung zur Metaphysik der Sitten“ — és az emberi erkölcs megvalósításának lehetőségét kimutató „Kritik der praktischen Vernunft“ czimű alapvető munkáiban, hogy, aztán, az így lerakott alapokon, a „Metaphysik der Sitten“ a rendszer tanszerű kidolgozását nyujtsa.

Epen most száz esztendeje, hogy a bemutatásunk alatt álló s magyar nyelven először most megszólaló első alapvető mű, „Az erkölcs metaphysikájának megalapítása“-nak első kiadása, 1775-ben¹⁾ napvilágot látott.

A megismerés elmélete, a tiszta okosság bírálata, már négy éve vala köztulajdon, a meglepetés és éles megtámadás, majd az általános bámulat tárgya. Már meg vala töve a hatalmas megkülönböztetés az a priori és a posteriori világ között s kimondva a nagy és jelentős szó, hogy a tapasztalat csak részleges és így nem egyetemes értékű, tehát nem valóban tudományos megismerést adhat, minek föltétele, hogy az a priori okosság, semmi föltételhez nem kötött és így tiszta, egyetemes érvényű köréből merítessék, ha egyáltalán megszerezhető. Már meg voltak állapítva a tiszta megismerés föltételei, formái, alapfogalmai és eszméi, melyeket a tiszta okosság, mint saját járulékait, minden tapasztalati megismerés megalkotóit, a részlegesen nyert megismerési anyagba a maga részéről beleolt s a megfelelő bírálat alapján már ki vala jelölve a megismerés határa, a kiméletlen ítélet, hogy a tiszta okosság által az a posteriori vagy jelenségi világ alapjául szükségképen föltett lényeg, a magában vett dolog, a Ding an sich, megismerhetetlen, és hogy a jelenségi világ megismerése csak annyiban tudományos, a mennyiben a tiszta okosság a priori és így egyetemes érvényű fogalmaira, ítéleteire alapítható, mi végre minden igazi tudomány számára metaphysika = tiszta okossági alap szerzendő.

A midőn, tehát, Kant az emberi cselekvőség jelenségi világának, miat az a posteriori egy részének, tudományát vala megalkotandó. elméletével következetesen nem is követhetett más utat, mint, hogy a csakis részleges és így nem általános érvényű, tehát nem tudományos megismerést nyújtó empiriat, az egyenkénti egyének, népek, sőt az egész emberiség, szükségkép csakis félezes. tapasztalati adatait egyelőre mellőzve, a tiszta okosság a priori

¹⁾ Riga, bei Hartknoch, XVI. és 123 l.

körében keressen nem is csak emberi, hanem általános okossági elveket, avagy elvet, a melyek, vagy a mely, nem is csak az emberi, hanem általán a cselekvést, mint erkölcsi törvények, avagy törvény megszabják, vagy megszabja, hogy aztán e törvények, vagy törvény metaphysikai = tiszta okossági megalapítása után magára az ember-világra térhessen s ott mutassa ki lehetőségét annak, hogy az ember, a megfelelő tehetséggel, ismét a priori természeténél fogva, rendelkezvén, érvényesítheti is, vagy legalább akarhatja is érvényesíteni ez a priori, egyetemes érvényű, metaphysikai és így valóban tudományos törvényeket, avagy egyetlen, legfőbb erkölcs-törvényt.

Hogy e gondolat-menet, a Kant-féle bírálatra alapított megismerési elméletnek minden megismerésre és itt épen a cselekvés megismerésére, az erkölcs tudományára, alkalmazva, minden legkisebb izescskéjében következetes, azt csak az tagadhatja, a ki eredeti distinctióját föl nem fogta, meg nem értette. Hogy e gondolat-menet helyes volta, s itt az erkölcs metaphysikájának jogosultsága, ellen, csak az tehet kifogást, a ki magát az eredeti distinctiót saját logikai fegyvereivel már megezáfolta, azt csak az vonhatja kétségbe, a ki a consequentiát annyira becsüli, mint, az előbbieket szerint, p. o. a magas paripán ülő positiv tudomány. És, hogy, ezekhez képest, most, a midőn kerek százaz esztendő múltán, a legnépszerűbb, a mondhatni közkeletnek örvendő tudomány csufos hajótörését látjuk, általán a megismerés és különösen az ő biológiája és sociológiája körében, arra vállalkozánk, hogy az öreg, elfelejtett és mind jobban kicsinyelt Kant egyik legmesteribb művét magyar nyelven megszólaltassuk: ezt az inmorális kárörömet csakugyan nem tudtuk, a fordítás nem épen könnyű munkája után, megtagadni magunktól.

Im, tehát, a mű első megjelenésének századik évfordulója alkalmával a t. szakosztály rendelkezésére bocsátom az erkölcs e magyar nyelven megszólaló metaphysikáját — ha a név, mint már Kant is félelmeskedve jegyzi meg, az azóta eltelt száz esztendő alatt még gonoszabb hirbe keveredett volna is.

En, a ki Kant eredeti alap-megkülönböztetését teljes mértékben magamévá teszem, csak bámulattal tudom szemlélni és élvezni a gondolkozás ama páratlan következetességét, a mely e valódi műdarabon végig vonul, melynek amaz egyetlen pontja ellen merészkedném megjegyzést tenni, hogy Kant nem az emberi okosság, hanem általán az okosság consequens erkölcs-törvénye képében mutatja be a maga autonomiáját. Való igaz, a magunk okossága szerint más okosságot nem birunk gondolni, mint a mely a magából, magáért és a maga eszközeivel megvalósítandó okosságtörvényt teszi az erkölcs törvényévé; de az a józan mérséklet, mely Kantot megismerési elméletében annyira és oly előnyösen

jellemzi, valamint határt tudott magának szabni a magában vett dolog világánál s a megösmerés határát oly élesen és önzetlen lemondással tudta, az ő metaphysikus ellenfelei önteltségével szemben, kijelölni; a mely az ember-világ fölött álló eszméket az emberi okosságának nem megismerései, — hanem csak követelményeiként merte meghatározni s a mely azt ékíté, a ki a practicus okosságának a theoreticus okosság fölötti elsőbbségét s evel az erkölcsi érzetnek és elhatározásnak az elméleti megösmeréssel szemben való előnyét oly erélylyel hangoztatta: e ponton is megillette volna Kantot és épen őt illette volna meg, hogy bámulatos erejü és terjedtségü szelleme, a belátás minden hitetéseivel és csábításaival szemben is, határt tudjon szabni magának s megnyugvást leljen önkorlátozottságának tudatában és előismerésében, ha, bár az emberi okosságának a legföbbre, az erkölcsre, vonatkozó igazságait teljesen tisztázhatta. Hisz, maga a mű végtétele így szól: „Ehez képest, tehát, nem foghatjuk, ugyan, meg az erkölcsi imperativus gyakorlati föltétlen szükségképiségét, de, igen is, megfogjuk megfoghatatlanságát s ennél többet méltányosan nem lehet követelni attól a philosophiától, mely elveiben az emberi okosság véghatáraiig törekszik előre haladni.“ Ez a philosophia, tehát, bátran megelégedhetik az emberi okosság erkölcstörvényének megalapításával, erkölcsi föelvének tisztázásával.

É tisztázás után, aztán, csak a végrehajtás munkája marad fön, hogy az elméletileg megdönthetetlen alapelv és legföbb törvény consequentiái a száz év óta fölhalmozódott és valóban értékes tapasztalati adatokra alkalmaztassanak, a népek alakulás- és fejlődés-történetének, az egyének és népek psychológiájának kitisztázott tételeivel való egybehangzásuk kimutattassék s az ely, a megfigyelés, vagy akár kísérletezés próbái után, még csak annál jobban igazoltassék. Mert egy perczig se felejtük s ha a világ ismerné Kantot, s nem csak referadák után vetne hozzá, igazságtalanság nélkül nem is szabadott volna felejtienie, hogy senki a tapasztalatot többre nem becsülte, mint épen Kant, a ki kora összes ismereteinek annyira föltétlen ura volt, mint egyetlen világ-hódító sem birodalmának s ki épen e teljes, souverain uralkodása alapján emelkedhetett az általános, egyetemes átnézet ama magaslatára, a honnan a tudományok rendszerét, korát annyira túlszárnyalva, alkotá meg; a tapasztalati természettudománynak is tudott utólag megfigyelés és kísérletezés által igazolt eszmét nyújtani s a hova, a mai empiriába fulladt specialismus már-már alig bír föllátni.

Irtam Kolozsvártt, 1885. nov. 19-én.

Dr. Szász Béla.